

IZLOŽBA „ITALIJANSKI PORTRET KROZ VEKOVE“ U BEOGRADU 28. MART – 9. MAJ 1938.

APSTRAKT: U članku se, na osnovu italijanske i domaće arhivske građe, štampe i relevantne literature, razmatra propagandni i umetnički značaj izložbe *Italijanski portret kroz vekove* koja je bila u postavljena u Muzeju kneza Pavla, u Beogradu tokom prve polovine 1938.

Ključne reči: Italija, Jugoslavija, umetnost, propaganda

Celokupna umetnost je u određenoj meri propaganda, napisao je čuveni Džordž Orvel još 1942. u svom eseju o T. S. Eliotu. Pre nekoliko godina zbirka kritičkih eseja ovog autora štampana je pod sličnim nazivom.¹ Bez obzira na to koliko bi bilo zanimljivo, u ovom radu ne želimo da ulazimo u raspravu za ili protiv izrečenog, već da napravimo analizu jednog konkretnog slučaja u kome je umetnost, bez svake sumnje, bila u službi propagande.² Reč je o izložbi pod nazivom *Italijanski portret kroz vekove*, koja se u proleće 1938. održala u Beogradu.

Odnosi između Jugoslavije i Italije ušli su u novu fazu u drugoj polovini tridesetih godina 20. veka. Dug period zategnutosti zamenjen je pokušajem saradnje koji je formulisan političkim i trgovinskim sporazumom od 25. marta 1937, čiji su potpisnici bili predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije Milan Stojadinović i ministar spoljnih poslova Italije grof Čano.³ Stabilizacija političkih odnosa otvorila je mogućnost i za druge vidove saradnje, pre svega na kulturnom polju. Toga su bili svesni i čelnici fašističkog režima.

---

¹ G. Orwell, *All Art is Propaganda: Critical Essays*, Boston 2008.

² Opšti pregled o umetnosti i propagandi u 20. veku u: T. Clark, *Art and Propaganda in the Twentieth Century*, New York, 1997.

³ O Beogradskom sporazumu videti: M. Buccarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, Bari 2006, 327–383; E. Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Beograd 1987, 132–141; Ž. Avramovski, *Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. III 1937*, Historijski pregled, god. IX, 1963, br. 1, 19–31.

Korišćenje umetnosti za propagandu u Jugoslaviji savetovali su i dopisnik agencije *Stefani* i službenik italijanskog poslanstva u Beogradu Korado Sofija⁴ još krajem 1936. U svom izveštaju Ministarstvu narodne kulture naslovljenom „Propagandna akcija u Jugoslaviji“, posle analize društvene situacije u ondašnjem Beogradu, predlaže upravo propagandu putem umetnosti (organizacija izložbi, predavanja, putovanja) jer kako kaže – klasična politička propaganda ne bi naišla na plodno tle u zemlji gde se na fašizam gleda kao na „javno zlo“. ⁵ Ova analiza i predlozi istaknutog novinara fašističke epohe nisu prošli nezapaženo jer su u samom izveštaju od strane službenika ministarstva u Rimu upravo podvučeni delovi sa sugestijama za buduće delovanje.

Izložba *Italijanski portret kroz vekove*, po svojoj važnosti i obimu, predstavlja najveću umetničku manifestaciju koja se dogodila u međuratnom Beogradu i jednu od najznačajnijih u istoriji Kraljevine Jugoslavije. Radi se o događaju evropskog značaja koji se odigrao u prestonici. Inicijativa za izložbu potekla je od kraljevskog namesnika kneza Pavla Karađorđevića, poznatog zaljubljenika u umetnost i pokrovitelja manifestacija iz oblasti kulture. Izložbu je organizovalo italijansko Ministarstvo za narodnu kulturu (nekadašnje Ministarstvo za štampu i propagandu) uz logističku podršku Bijenala u Veneciji, u saradnji sa jugoslovenskim ministarstvima inostranih poslova i prosvete. Ovaj veliki poduhvat zahtevao je dugu i višemesečnu temeljnu pripremu obe strane koje su učestvovala u procesu njegove realizacije.

Treba napomenuti da je i za fašističku Italiju jedna ovakva izložba bila zahtevan i redak poduhvat. Slične manifestacije napravljene su samo još u Londonu (1930) i Parizu (1935). Izložba u Engleskoj nosila je naslov *Italijanska umetnost 1200–1900*, bilo je izloženo gotovo 600 slika koje su dopremljene brodom u 500 sanduka, posetilo ju je 540.000 ljudi dok je prodato više od 151.000 kataloga.⁶ Pariska izložba *Italijanska umetnost od Čimabue do Tijepola* bila je po obimu i veća od londonske jer je obuhvatala između ostalog i 490 slika, 110 skulptura i 240 crteža iz perioda renesanse i baroka, sa rekordnom posetom od 650.000 ljubitelja umetnosti.⁷ Nesumnji-

---

⁴ Korado Sofija (1906–1997), italijanski novinar, pisac i režiser. Podržavao je fašizam do 1943, kada se otvoreno razišao sa Musolinijem.

⁵ Centralni državni arhiv u Rimu (Archivio Centrale dello Stato a Roma) u daljem tekstu ACS, fond Ministarstvo narodne kulture (Ministero della Cultura popolare), Propaganda u stranim državama, 18.7 (Propaganda presso gli stati esteri, 18.7), kutija 140 (busta 140).

⁶ Više o tome u: F. Haskell, Botticelli, *Fascism and Burlington House – The Italian Exhibition of 1930*, *The Burlington Magazine* (Number 1157 – Volume 141), 462–472.

⁷ Više o tome: E. Braun, *Leonardo's Smile*, u: *Donatello among the Blackshirts: History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy*, ur. C. Lazzaro, R. J. Crum, Ithaca, 2005, 173–186.

vo, obe manifestacije imale su političko-propagandni značaj. Važno je napomenuti da su prikupljeni radovi bili ne samo iz Italije već i iz SAD, Engleske, Francuske, Nemačke, Austrije pa i Sovjetskog Saveza.

Postojeći dokumenti ukazuju da su prve radnje za beogradsku izložbu započele krajem 1937. u Italiji. U pismu od 10. decembra upućenom grofu Volpiju,⁸ direktor svih muzeja u Veneciji Nino Barbatini⁹ predstavlja svoj već razrađen plan kako bi izložba trebalo da izgleda. On daje i predračun troškova i eventualnih prihoda od celokupnog poduhvata. Barbatini je unapred računao na gubitak i predvideo rashode od 457.250 u odnosu na prihode od 321.800 lira.¹⁰ Posebno je interesantna njegova procena da će biti prodato 85.000 ulaznica što se na kraju gotovo poklopilo sa onim što će se stvarno desiti. S druge strane Barbatini je podbacio u predviđanju prodaje kataloga (2.500) jer se beogradska publika prosto otimala o njih. Jasno je da se radilo o vanredno sposobnom čoveku čije je znanje prevazilazilo polje njegovog osnovnog zanimanja.

Barbatini je krajem 1937. napravio listu od 115 umetničkih dela, birajući isključivo portrete. Odabrani radovi nalazili su se rasuti u čak 41 različitom muzeju i u privatnoj kolekciji. Galerija deli Ufici i Galerija Piti u Firenci, Pinokoteka Brera i Muzej del Kastelo u Milanu, muzej u Padovi, Narodni muzej u Palermu, Pinokoteka u Napulju – bili su samo neki od njih.¹¹ Kao što vidimo, za razliku od londonske i pariske za beogradsku izložbu korišćeni su radovi koji su se nalazili isključivo na teritoriji Italije. Ovo je samo delimično olakšalo pripremu. Dela je trebalo sakupiti ali i ustanoviti osiguranje za ona koja nisu bila u državnom vlasništvu. U prvom proračunu Barbatini je imao u vidu cifru od 30 miliona lira za sva dela. Zanimljivo je da je direktor Muzeja u Torinu tražio čak 3,5 miliona za samo jednu sliku Antonela iz Mesine – *Portret nepoznatog*.¹² Neprocenjiv značaj umetničkih dela koja su sva u originalu trebalo da budu poslata van Italije, od kojih mnoga prvi put, jasno svedoči o važnosti koju je Musolinijev režim pridavao odnosima sa Jugoslavijom. Rizik od mogućih oštećenja tokom transporta i same izložbe bio je podređen propagandnoj koristi koja se želela ostvariti.

---

⁸ Duzepe Volpi, grof Mizurate (Venecija, 19. novembar 1877 – Rim, 16. novembar 1947), guverner Libije (1922–1925), ministar finansija u Musolinijevoj vladi (1925–1928), predsednik Konfederacije italijanske industrije (Confindustria) 1934–1943.

⁹ Nino Barbatini (1885–1952) rodom iz Venecije, italijanski istoričar umetnosti. Priredio je niz značajnih izložbi među kojima i *Slikarstvo u Ferari tokom Renesanse* (1933), *Ticijan* (1935) i *Tintoreto* (1937).

¹⁰ ACS, 18.7–141, Preventivni bilans izložbe koji je sastavio Barbatini upućen Ministarstvu za narodnu kulturu.

¹¹ L. Carletti, C. Giometti, „*Un altro sfallo del 1938*“: *La Mostra del Ritratto Italiano nei secoli a Belgrado*, Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arte, Tomo CLXVIII (2009–2010), 265.

¹² C. Giometti, n. č., 272.

Kratkoća rokova nalagala je brzo delovanje. Već početkom januara u posetu Beogradu došao je grof Đuzepe Volpi di Mizurata. Zajedno sa njim doputovao je i profesor Barbatini. Na železničkoj stanici Volpija su dočekali poslanik Indeli, njegovi saradnici, kao i pominjani Korado Sofija. Pored razgledanja grada i posete Muzeju kneza Pavla, Volpi je primljen kod predsednika vlade Stojadinovića. Imao je i sastanak sa predstavnicima domaće štampe kojima je objasnio planove o postavci izložbe. U tom razgovoru on je posebno pohvalio Stojadinovića navodeći kako su italijansko-jugoslovenski odnosi dosegli takav nivo da „najzad možemo jedno drugom, kao dobri susedi, da srdačno stisnemo ruku“. ¹³ Sama ta izjava uz pominjanje 25. marta kao mogućeg dana otvaranja izložbe jasno su podvlačili političku pozadinu koja je pratila ovu izuzetnu kulturnu manifestaciju.

Finansijske troškove organizacije trebalo je da snosi Ministarstvo narodne kulture. U tu svrhu predviđeno je 50.000 lira a 300.000 dinara je uzeto sa računa koji je otvoren kod Hrvatske banke u Zagrebu. ¹⁴ Radilo se o značajnoj sumi novca koju ni fašističke vlasti nisu mogle lako da obezbede. Koliko je pitanje finansija bilo komplikovano svedoči i to da je namenski račun u Hrvatskoj banci zatvoren tek maja 1939, skoro dve godine od njegovog otvaranja. ¹⁵

U organizaciji i pripremi izložbe učestvovao je veliki broj državnih institucija u Jugoslaviji. Ministarstvo saobraćaja ustupilo je besplatne vozne karte prve klase za italijanske pratioce izložbe, Ministarstvo inostranih poslova je pomoglo štampanje pozivnica, Glavna carinarnica je pomogla pri prenosu eksponata u muzej i carinjenju u prostorijama muzeja, Uprava grada je uputila četiri čuvara, kao dodatnu ispomoć tokom trajanja izložbe, Državna štamparija je štampala kataloge, a Generalna direkcija državnih železnica je davala popust od 50% od regularne cene karte za posetioce izložbe, kao i besplatan prevoz eksponata. Ministarstvo pošta, telegrafa i telefona je na poštanske roto-žigove u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani stavilo natpis „Posetite izložbu u Muzeju Kneza Pavla“, a tokom trajanja izložbe u samom muzeju otvorena je filijala pošte. ¹⁶

Izložba je najavljivana i reklamirana širom Kraljevine Jugoslavije, kao i u brojnim novinama i časopisima. Časopis *Umetnički pregled* najavio je izložbu u svom januarskom broju, dok je dvobroj za mart i april bio potpuno posvećen italijanskoj umetnosti. Sadržaj izložbe predstavljen je kao „najznačajniji i najsajjniji portreti koji su stvoreni u Italiji za dve hiljade godi-

---

¹³ *Politika*, 5. januar 1938, 3.

¹⁴ C. Giometti, n. č., 267.

¹⁵ Isto, 282.

¹⁶ R. Vučetić, *Muzej kneza Pavla – izlazak Beograda na evropsku kulturnu scenu*, Tokovi istorije, 1–2/2004, 40.

na“.¹⁷ I sam izložbeni prostor Muzeja kneza Pavla pretrpeo je promene koje je diktirao značaj i obim same izložbe. Dokumenti pokazuju da su posebna sredstva bila odobrena za sređivanje zgrade muzeja, za nova vrata, probijanje zida, krećenje, pregled centralnog grejanja i radijatora, električnih instalacija i slično.¹⁸ U cilju informisanja javnosti o izložbi priređeno je nekoliko predavanja na Kolarčevom univerzitetu i preko beogradske radio-stanice. Štampa, kao najznačajniji medij toga toba, prednjačila je u tome brojnim člancima vezanim za izložbu u različitim listovima. U svakom slučaju, izvanredan odziv domaće publike koji će uslediti bio je delom i posledica dobre informisanosti i sveobuhvatne pripreme izložbe.

I Italijani su razvili obimnu i temeljnu propagandnu aktivnost vezanu za promociju izložbe u Jugoslaviji. Postavljeni su veliki panoi u najvećim gradovima (8 x 1,5 i 6 x 1,5), zidne reklame, poster, plakati na većini vozova i velikom broju železničkih stanica. Saradnja sa domaćom štampom bila je na visokom nivou, posebno sa najznačajnijim listovima. *Vreme*, drugi po tiražu beogradski list, objavio je specijalni broj posvećen Italiji. Za tu svrhu poslat mu je materijal koji je sadržao više članaka i fotografija. Za ovo izdanje Italijani su platili 80.000 lira, odnosno 180.000 dinara. Šef kabineta grofa Čana posebno je naglasio da je „apsolutno nužno“ ovaj podatak čuvati u tajnosti.¹⁹ Koliko su priprema i reklama izložbe dobro prošli pokazuje i izveštaj sekretara izložbe Đovanija Milete, punih dvadeset dana pre otvaranja, u kome kaže da „se može zaključiti da je sva publika za koju želimo da poseti izložbu već informisana“.²⁰ Propagandna aktivnost je bila proširena i na italijanska poslanstva u susednim državama.

Poseban segment izložbe predstavljao je izuzetno kvalitetan katalog štampan u Veneciji, na kome su sarađivali brojni poznavaoци italijanske umetnosti. Katalog je imao tvrd povež narandžaste boje i sadržao je crno-bele reprodukcije svih radova, praćene podacima i biografijama stvaralaca. Štampana su dva izdanja kataloga na srpskohrvatskom i italijanskom jeziku sa francuskim i nemačkim prevodom, na finoj hartiji sa platnenim povezom. Srpski prevod nije bio najadekvatniji, jer je mnogo puta bio bukvalan na štetu čistote jezika. U katalogu su se nalazili i uvodno slovo grofa Volpija, kao i predgovor Nina Barbatinija. Budući da su njihove reči bile štampane u katalogu koji će kasnije biti prodat u veoma velikom tiražu, treba im posvetiti određenu pažnju a pre svega njihovom propagandnom sadržaju. Volpi je u svojoj kratkoj poruci jasno povežao izložbu za italijansko-jugoslo-

¹⁷ *Umetnički pregled*, br. 4, januar 1938, 127.

¹⁸ *Muzej kneza Pavla*, Beograd 2009, 49.

¹⁹ ACS, 18.7–142, Pismo grofa Čana – Ministarstvu narodne kulture, 23. mart 1938.

²⁰ ACS, 18.7–141, Izveštaj sekretara izložbe Đovanija Milete – Ministarstvu za narodnu kulturu, 6. mart 1938.

venski politički sporazum koji je „Musolini mudro želeo a isti Ministar (Ćano) izvrsno ostvario“.²¹ Samu manifestaciju video je kao dokaz „velikog prijateljstva koje je fašizam hteo dati našim susedima za obnovljene veze solidarnosti, koje na sreću oba naroda ne smeju više popustiti“.²² Barbatini, koji je dobio nešto veći prostor, bavio se pre svega umetničkim aspektom izložbe objašnjavajući samu postavku, ali ni on nije propustio da naglasi kako je Italija već dvadeset vekova „izvor i utočište civilizacije“.²³ Snažne i jasne poruke upućene posetiocima beogradske izložbe bile su usmerene ka podizanju ugleda Italije kao svojevrzne kolevke umetnosti, ali i fašističkog režima koji je predstavljen kao nastavljac jedne velike ideje i civilizacije.

Završna faza realizacija projekta nosila je pečat Barbatinija, koji je još iz Venecije nadzirao pakovanje i železnički prevoz umetničkih dela. Postavka eksponata kojom je rukovodio donela je interesantne tehničke inovacije. On je sve sale muzeja pokrio draperijama od somota i svile različitih boja. Tako je „sala rimskih portreta bila obložena žućkastim draperijama, sale slikarstva XV veka čelično sivkastim, sale slikarstva XVI veka zelenim, sala XVII veka crnim itd.“²⁴ Inovacije su primenjene i na postamente, u pogledu njihovih boja (beli i mrki za skulpture, crni za slike), kao i pozicioniranju umetničkih dela prema svetlosti. Svojim iskustvom i znanjem Barbatini je svakako doprineo boljem i potpunijem užitku posetilaca. Izložbu je postavio tako što je grupisao radove po grupama i fazama. Na početku su bili grčki i rimski portreti koji su datirali od I veka pre naše ere do III veka nove ere. Sledili su hrišćanski autori ranog srednjeg veka i slikari i vajari renesanse (del Kastanjo, Polajuolo, Botičeli, Filipino Lipi, Pjetro dela Frančeska, Antonelo iz Mesine, Donatelo, Verokio, Mikelandelo, Rafaelo...), pa slikari venecijanske škole XVI veka (Đorđone, Ticijan, Verineze, Tintoreto, Lorenco Loto...), vajarstvo XVII veka (Bernini), slikarstvo XVIII veka (Karijera, Longi, Tiepolo), umetnost XIX veka sa petnaest dela (Kanova, Apiani, Kremona, Favreto, Đuzepe di Nitis...). Postavku je hronološki, ali i simbolično, zatvarao vajar Đuzepe Graciozi svojim portretom Musolinija iz 1929. godine.²⁵ Osim predsednika vlade, od savremenika prikazan je jedino još tadašnji kralj Italije Viktor Emanuel II. Ubedljivo najviše radova bilo je iz perioda renesanse, čak 50 slika i 13 skulptura.

Iako se Barbatini principijelno držao pravila jedan autor – jedan rad, izuzeci su napravljeni u slučajevima Rafaela i Ticijana koji su predstavljeni sa tri, odnosno Tintoreta i Antonela iz Mesine, sa po dve izložene sli-

---

²¹ *Italijanski portret kroz vekove*, Venecija 1938, 7.

²² Isto, navedeno prema srpskoj verziji teksta.

²³ *Italijanski portret kroz vekove*, 13.

²⁴ *Umetnički pregled*, br. 6–7, mart–april 1938, 223.

²⁵ Isto, 222.

ke. Dodatak izložbi bila su dva dela iz privatne kolekcije kneza Pavla – Ticianov *Portret nepoznatog* i *Portret nepoznate* Đovanija Buzija, zvanog Karijani.²⁶ Pomenuti spisak je bio zaista impresivan, i Beogradu su zavideli mnogi ljubitelji umetnosti širom Evrope.

Predstavnici domaće i strane štampe imali su priliku da postavku izložbe razgledaju dva dana pre zvaničnog otvaranja, na samu godišnjicu Beogradskog sporazuma, 25. marta 1938. Novinari su pozvani specijalnim pozivnicama od strane Barbatinija koji ih je i proveo kroz sve sale muzeja, obraćajući im se uz pomoć prevodioca. Posle obilaska svima se obratio grof Volpi koji nije propustio da podvuče kako izložbu čine dela „od Avgusta do Musolinija, dve hiljade godina naše kulture, na kojoj se vidi naš moral i naša kultura“.²⁷ Time je istaknuta fašistička teza o vekovnom kontinuitetu Italije i Musoliniju kao pravom nasledniku rimskih careva.

Zvaničnom otvaranju izložbe 27. marta prisustvovala su mnoge važne ličnosti iz političkog i kulturnog života Jugoslavije: dva od tri kraljevska namesnika, knez Pavle i Radenko Stanković, predsednik vlade Stojadinović sa svim članovima vlade, predsednik Narodne skupštine Stevan Ćirić i predsednik Senata Mažuranić, patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavrilo Dožić, predstavnici vodećih verskih zajednica i mnogi drugi. Sa italijanske strane prisutni su bili ministar narodne kulture Dino Alfijeri,²⁸ generalni direktor za propagandu Andrea Gajser Čelezija di Veljasko,²⁹ predsednik izložbenog odbora grof Volpi di Mizurata, generalni sekretar izložbe Barbatini, poslanik Indeli, predstavnici diplomatskog kora svih stranih poslanstava u Beogradu. Na otvaranju su govorili ministar prosvete Magarašević, Alfijeri, Volpi i knez Pavle, koji je svečano otvorio izložbu. Povodom svečanog otvaranja knez je poslao telegram zahvalnosti Musoliniju, na šta je duče odgovorio nekoliko dana kasnije u sličnom kurtoaznom tonu.³⁰ Za posebne zasluge u organizaciji izložbe u hotelu *Mažestik*, Čelezija i Barbatini su odlikovani ordenom Svetog Save prvog reda, a niža odlikovanja dobila su još tri italijanska državljana.³¹

---

²⁶ *Muzej kneza Pavla*, Beograd 2009, 50.

²⁷ *Politika*, 26. mart 1938, 8.

²⁸ Edoardo Dino Alfijeri (Bolonja, 8. decembar 1886 – Milano 1966), italijanski političar fašističke epohe. Vršio je niz važnih funkcija: poslanik u parlamentu (1924), podsekretar Korporacija (1929–1932), podsekretar za štampu i propagandu (1935–1936), ministar narodne kulture (1937–1939), ambasador pri Vatikanu (1939), ambasador u Berlinu (1940).

²⁹ Andrea Gajser Čelezija di Veljasko (1891–1942), političar i diplomata. Pre prelaska u Ministarstvo narodne kulture službovao je u italijanskim ambasadama u SAD i Austriji.

³⁰ *La Stampa*, br. 72, 30. mart 1938, 1.

³¹ *Politika*, 28. mart 1938, 4.

Sama izložba iskorišćena je za utvrđivanje postojećih političkih veza i stvaranje novih. Najvažniji član delegacije, ministar propagande Alfijeri je narednih dana, osim obaveznog ručka sa Stojadinovićem, posetio grob Neznanog junaka na Avali, grob kralja Aleksandra na Oplencu, kao i glavni odbor vladajuće Jugoslovenske radikalne zajednice. Sa druge strane šef Centralnog presbiroa Kosta Luković primio je predstavnike italijanske i domaće štampe. Sve je proteklo u prijatnoj atmosferi međusobnih laskanja i kurtoaznih reči.³² Interesantna je i izjava Alfijerija data prilikom odlaska. On je tada rekao: „Moj kratak boravak u Beogradu, gde me je Duče poslao da predstavljam fašističku vladu u znak novog i svakako ne i poslednjeg iskrenog interesovanja, sa kojim predsednik italijanske vlade prati postepeni i sigurni razvoj prijateljskih odnosa između dva naroda, pružio mi je priliku da upoznam značajan napredak koji je Jugoslavija ostvarila pod sjajnim i dalekosežnim vođstvom g. dr Milana Stojadinovića, sledbenika dela velikog Pašića“.³³ Ovakva izjava je potpuno bila na liniji propagande Stojadinovićeve partije, koja se trudila da dokaže kako je on jedini i pravi naslednik Nikole Pašića.³⁴

Izložba je izazvala značajnu pažnju u regionu, ali i šire. Štampa je zabeležila organizovane posete iz Bugarske, Rumunije, Mađarske i Grčke,³⁵ a pominje se i prisustvo „dosta lica iz Engleske, Francuske i Nemačke“.³⁶ Sofijski provladin list *Dnes* donosio je oglase kojima se reklamirala ekskurzija do jugoslovenske prestonice. U oglasu se nalazila cena povratne karte iz čak sedamnaest bugarskih gradova od kojih se moglo putovati vozom do Beograda.³⁷ Ova reklama je pozivala da se pogleda izložba, ali i da se vidi šta je jugoslovenska vlada učinila poslednjih godina u izgradnji zemlje. Ovim su se samo potvrđivali prijateljski odnosi dve vlade koji su formulisani Paktom o večnom prijateljstvu potpisanom januara 1937. godine.³⁸

Pokrovitelj izložbe knez Pavle je svoje oduševljenje izložbom iskazao i u pismima svom prijatelju Berensonu. Na dan 24. aprila knez je zapisao: „Izložba je radost... Ljudi unapred kupuju katalog kako bi radove prostudirali pre nego ih vide. Seljaci dolaze u jatima, sa izrazom strahopošto-

³² *Politika*, 29. mart 1938, 3.

³³ *Politika*, 30. mart 1938, 3.

³⁴ O tome videti: B. Simić, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd 2007, 185–186.

³⁵ *Politika*, 15. april 1938, 5. List posebno ističe period za vreme Uskršnjih praznika.

³⁶ *Politika*, 9. maj 1938, 4.

³⁷ Najjeftinija povratna karta bila je iz Sofije 368, a najskuplja iz Burgasa 689 leva. Polazak je bio predviđen između 26. aprila i 8. maja, a povratak između 1. maja i 15. maja. – *Dnes*, br. 670, 26. april 1938.

³⁸ O paktu videti: V. Božinov, *Пактът за „Вечно пријателство“ в контекста на българския национален въпрос*, Tokovi istorije, 1–2/2008, 38–55; Ž. Avramovski, *Balkanska antanta*, Beograd 1986, 250–260.

vanja na licima; među posetiocima vlada neka vrsta religioznog osećanja...“.³⁹ Namesnik je bio zadovoljan i posetom, kao i ostvarenim prihodom.⁴⁰ O velikom interesovanju građana za izložbu svedoči i štampa. Beleženi su i manji incidenti naročito prilikom jutarnjeg otvaranja, pa se mogao pročitati i ovakav komentar: „A kad je oko devet časova dopušten ulaz, nagrnule su stotine posetilaca odjednom da se na ulazu prosto gušilo“.⁴¹

Politički motivi fašističkog režima koji su stajali iza izložbe bili su sasvim jasni. Musolini i Čano pokazali su poseban interes i izrazili želju svojim ljudima na terenu da se učini sve da bi izložba bila što posećenija.⁴² Neposredno pred početak izložbe, u pismu iz kancelarije Ministarstva za narodnu kulturu upućenom grofu Čanu naglašava se „umetnički i politički“ cilj izložbe.⁴³ Iz jednog drugog pisma od 9. aprila, kada je izložba bila u punom jeku, vidimo i koja je bila pretežna ciljna grupa posetilaca. Naime, sekretar beogradske izložbe Mileta navodi uputstva grofa Volpija da se fokus stavi na studente i vojna lica.⁴⁴ I na tom primeru jasno se vidi da je u ovom slučaju umetnost trebalo da bude u službi politike i propagande.

Osim jugoslovenske štampe i Radio Beograd je posvetio značajnu pažnju promociji, popularisanju i praćenju izložbe. O tome je urednik programa Veljko Petrović precizno informisao italijansko Ministarstvo narodne kulture. U njegovom izveštaju kao doprinos beogradskog radija navodi se, osim prenosa otvaranja izložbe (govori kneza Pavla, Alfijerija, Volpija i Magaraševića), čak devet predavanja profesora univerziteta vezanih za samu izložbu i italijansku umetnost uopšte, šest namenskih članaka u časopisu, kao i koncert jednog kvarteta iz Rima.⁴⁵ Petrović se Italijanima obratio na francuskom jeziku, koji je u međuratnom periodu bio preovlađujući u diplomatskim krugovima i među inteligencijom. Radio Beograd je tokom trajanja izložbe emitovao i reklame kojima su se građani pozivali da posete izložbu. Za ovaj, ne mali napor prestoničkog radija u ime italijanskog Ministarstva propagande zahvalio se direktor Čelezija.

Nezapamćeno interesovanje građana Jugoslavije za umetnost koja je dolazila sa Apeninskog poluostrva pokazuje i statistika. Prema zvaničnim

³⁹ Citirano prema: *Muzej kneza Pavla*, Beograd 2009, 49–50.

⁴⁰ U pismu od 21. aprila on navodi brojku od 37.836 posetilaca i prihod od 639.000 dinara. – N. Balfur, S. Mekej, *Knez Pavle Karađorđević, Jedna zakasnela biografija*, Beograd 1990, 101.

⁴¹ *Politika*, 4. april 1938, 4.

⁴² Pismo Barbatinija – generalnom direktoru Antičkih i lepih umetnosti Marinu Lazariju, od 20. januara. Citirano prema: Carletti, Giometti, n. č., 268.

⁴³ ACS, 18.7–141.

⁴⁴ Pismo Mileta – Barbatiniju, 9. april 1938. Citirano prema: Carletti, Giometti, n. č., 279–280.

⁴⁵ ACS, 18.7–141, Pismo V. Petrovića, 27. maj 1938.

podacima ukupan broj posetilaca izložbe sa plaćenim ulaznicama bio je 82.713, a ukupan prihod iznosio je više od 1.200.000 dinara (od toga od ulaznica 820.000, a od 14.150 prodatih kataloga 434.300 dinara).⁴⁶ Treba navesti da u navedenu brojku nije ušao prihod od razglednica čija je prodaja, po rečima štampe, išla jako dobro.⁴⁷ Ovaj impresivan bilans samo je jedan od pokazatelja velikog uspeha koji je izložba imala. S druge strane, to nam govori o modernizaciji i evropeizaciji međuratnog Beograda.

Izložba u Muzeju kneza Pavla bila je motivisana političkim razlozima, slično kao i one u Londonu i Parizu nekoliko godina ranije. Treba istaći da je beogradska izložba, manja u obimu nego zapadnoevropske, bila drugačije postavljena, obuhvatala mnogo širi vremenski period i bila ograničena samo na portrete. Barbatini je takvim izborom želeo da istakne veličinu i dugovečnost Italije i Italijana i time impresionira Jugoslovene, dok se recimo u Francuskoj predstavljala bliskost i povezanost dva latinska naroda u skladu sa tadašnjim Musolinijevim političkim planovima.⁴⁸ Čak su i umetnička dela za beogradsku izložbu bila isključivo iz italijanskih muzeja i kolekcija (uz pomenute dve naknadno dodate slike iz kneževe privatne kolekcije). Bitno je reći da imajući u vidu broj stanovnika ondašnjeg Beograda (oko 265.000), izložbu u prestonici Jugoslavije procentualno pogledalo više ljudi nego u višemilionskim gradovima kao što su po popisima iz 1931. bili London (4.397.003) i Pariz (2.891.000). Ovaj podatak zaslužuje da bude naglašen.

Fašistički režim u Italiji mogao je biti zadovoljan ishodom izložbe. Svoje pozitivne utiske poslanik u Beogradu Indeli izneo je već na sam dan zatvaranja manifestacije. Brza reakcija ambasadora bila je posledica očiglednog uspeha koji je postignut. Izložba je, po rečima Indelija, nadmašila „u svakom pogledu, sva realna očekivanja“. Prosečan broj od oko 2.000 posetilaca sa plaćenim ulaznicama svakog od 43 dana izložbe davali su mu za pravo. Zanimljivo je da i Indeli pominje frazu o gotovo religijskoj pažnji posetilaca („od intelektualaca do skromnog šumadijskog poljoprivrednika“) koju navodi i knez Pavle u privatnom pismu Berensonu, o kome italijanski poslanik verovatno nije znao. Ostvareni rezultati izložbe mogu se iskoristiti ako „se naša akcija na polju propagande nastavi bez prekida“, zaključuje Indeli.⁴⁹

---

⁴⁶ R. Vučetić, *n. č.*, 40.

⁴⁷ Navodi se kako je „skoro svaki posetilac kupio bar jednu“ reprodukciju ovih dela u vidu razglednice. – *Politika*, 15. april 1938, 5.

⁴⁸ E. Braun, *n. č.*, 175–181.

⁴⁹ ACS, 18.7–141, Pismo M. Indelija, 9. maj 1938. Interesantno je pomenuti utisak engleskog poslanika i novinara Nikolsona, koji prenosi Indeli, o tome kako je tokom izložbe zaključio da jugoslovenski seljaci imaju „drugačije shvatanje umetnosti“ od engleskih koje to manje interesuje.

Ipak, uspeh fašističkog režima bio je kratkog daha, a konkretne političke koristi praktično da nije ni bilo, slično kao sa izložbama u Engleskoj i Francuskoj. Značajan trud, ozbiljna finansijska sredstva, rizik po umetnička dela bili su preveliki za ono što se dobilo za uzvrat. Nastavak saradnje na kulturnom polju nije ostvaren. I pored postojanja nekih inicijativa,⁵⁰ dalji razvoj situacije i izbijanje Drugog svetskog rata potpuno su onemogućili slične manifestacije. Politika koja je otvorila vrata kulturnoj saradnji u drugoj polovini tridesetih, snažno ih je zatvorila već početkom četrdesetih godina.

---

⁵⁰ ACS, 18.7–143, Pismo Poslanstva u Beogradu – Ministarstvu narodne kulture, 13. septembar 1940. U dokumentu se spominje mogućnost održavanja jedne izložbe savremene umetnosti.

Bojan Simić

THE EXHIBITION “ITALIAN PORTREE TROUGH
THE CENTURIES”, BELGRADE 28 MARCH – 9 MAY 1938

Summary

The exhibition Italian Portree trough the centuries, held in 1938, was most important and mostly vistied exhibition in the interwar Belgrade. More than 80.000 visitors from Kingdom of Yugoslavia and neighbouring countires attended the exhibition. It was held at Museum of the Prince Paul in downtown Belgrade, featuring over hundered paintings and sculptures of the most important Italian artists. Besides its culutral aspect, the exhibition was also an huge Italian propaganda effortt. Its regime used the exhibition as the tool for enlarging the Italian influence in the Kingodom of Yugoslavia, especially after the signing of the Belgrade Treaty in 1937, between the two states. The exhibition was ceremonialy opened at the Treaty's first aniverversary. However, later decline of the relations between the Yugoslavia and Italy hampered the further cultural relations.